

<https://doi.org/10.53656/bel2024-4s-11>

ПОЗНАНИЕ И ФАНТАСТИКА В РОМАНИТЕ „КОГАТО ЧОВЕКЪТ НЕ БЕШЕ“ И „СМЕЛИЯ ЧУНГ“ ОТ ДИМИТЪР АНГЕЛОВ

Доц. д-р **Таня Стоянова**

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Статията насочва вниманието върху два романа на Димитър Ангелов („Когато човекът не беше“, 1941, и „Смелия чунг“, 1953), определяни от литературната критика като фантастика. Романите са предназначени за детско-юношеска аудитория, акцентите са колкото върху забавната интрига, толкова и върху една дидактична идея. Настоящата статия поставя проблема за познанието като водещ в двата романа. Те представят живота на няколко поколения маймуни, които са назовани от автора чунги и поми. Под влиянието на наследствени фактори, околната среда и най-вече промените в климата те постепенно еволюират от маймуни в хора. Основен фактор на тази промяна е трудът. Героите всеки ден извършват някаква дейност, за да оцелеят в борбата с другите животни, да си осигурят прехраната, да се приспособят към природата. Статията разглежда романите като художествена илюстрация на теорията на Дарвин за произхода на видовете.

Ключови думи: детска литература; фантастика; познание; приключение; теория на Дарвин за произхода на видовете

Двата романа на Димитър Ангелов, които са обект на това изследване, са написани в два различни политически и литературноисторически периода. „Когато човекът не беше“ е издаден за пръв път през 1941 г. „Смелия чунг“, който е продължение на историята и можем да го определим като втора част на романа, излиза през 1953 г. Двамата романа са определяни единодушно от литературните критици и историци като фантастика или дори научна фантастика.

В изследването на природата на фантастичната литература като специфичен жанр Цветан Тодоров (Todorov 2009, p. 25) пише: „Фантастичното – това е колебанието, изпитано от човек, който познава само естествените закони, щом се изправи пред привидно свръхестествено събитие“.

Кой е колебаещият се човек според Тодоров (Todorov 2009, p. 134)?

„Отначало дадохме дефиниция на жанра: фантастичното се основава преди всичко на колебание у читателя (който се идентифицира с главния герой) по отношение на някакво странно събитие“.

Правейки преглед на различни концепции за жанра на фантастичната литература, в това число и на Цветан Тодоров, Елка Константинова (Konstantinova 1985, p. 13) говори за два вида фантастична литература, като се доближава до дефиницията, дадена от Станислав Лем: „С други думи казано: първия вид фантастично имаме, когато героите, разказвачът и съдържащият се в текста читател възприемат с удивление нарушените ред и хармония в изобразявания свят, а втория вид – когато авторът и читателят субективно възприемат описаното явление като нереално, невъзможно, ирационално“.

Първия вид изследователката определя като истинска, чиста, самоцелна фантастика, а втория вид – като несамостоятелна или иносказателна фантастика, в която имаме само елементи на фантастичното.

В този ред на мисли романите на Димитър Ангелов „Когато човекът не беше“ и „Смелия чунг“ можем да дефинираме като чиста фантастика.

Двата романа са предназначени за детско-юношеска аудитория, а това предполага, заедно със занимателната интрига, открояването на една, в широкия смисъл на думата, педагогична задача. Настоящата работа си поставя за цел да открие проблема за познанието като водещ в двата романа.

Познанието е основен проблем на философията, по-специално на гносеологията, известна като на теория на познанието. Познанието, което авторът иска да даде на читателите, се отнася до теорията на Дарвин за произхода и еволюцията на видовете. Познанието като проблем на философията е разгърнато широко и в сюжета на двата романа. Това е познанието, до което се домогват героите по пътя на една дълга еволюция. Т.е. става въпрос за познание във и чрез романа. Интересът на автора към темата не е случаен. Димитър Ангелов завършва философия в СУ. От друга страна, теорията на Дарвин се радва на голяма популярност в годините, когато е създаден първият роман. В основата ѝ стои идеята за еволюцията на видовете от общ прародител. В биологията еволюцията означава промяна на наследствените признаци на една популация от поколение на поколение. Дарвин обяснява причините за развитието и растежа с климатичните промени, настъпили на земята. Естественният отбор се приема за основно обяснение на еволюционния процес през 30-те години на миналия век. Първият роман излиза десетина години по-късно и представя пред читателите една модерна теория в художествена форма. Т.е. освен с философията романът на Ангелов кореспондира и с биологията. В този смисъл, той носи и чертите на научната фантастика. Теоретиците на фантастичното говорят за два вида научна фантастика – твърда и мека. Първата свързва с научно-техническите открития, а втората – с науките за човека. Първият вид фантастично обикновено се свързва с визия за бъдещето. Романите на Ангелов са очевидно от втория тип. Те отправят към миналото, тогава, „когато човекът не беше“.

Героите на двата романа са животни, по-точно маймуни, които в процеса на еволюция постепенно се променят и добиват човешки черти. Авторът никъде не ги определя като маймуни, мъжките са наречени чунги, женските – поми. Освен това героите не са назовани със собствени имена, тъй като става въпрос за вид, а не за индивид. Те са Стария чунг, Смелия чунг, Голямата пома, Кафявата пома, Едноокия чунг, Страхливия чунг и т.н. Определението пред имената им насочва към характерна черта, с която те се отличават, но не ги индивидуализира. Това се отнася и за другите герои в романа, с които чунгите ежедневно се срещат. Те са назовани с имена, които са или звукоподражателни, или ни насочват към характерно качество на вида, за трети читателят се досеща от описанието на външния им вид. Така например за крок се досещаме, че е крокодил, но не само от името. Той е страшно чудовище с големи челюсти, живее в реките и поглъща жертвата цяла. Тси-тси е змия. Освен че името ѝ е звукоподражателно, тя убива жертвата си, като се увива около нея и я удушава. Кри-ри е птица, защото крещи, но може и да лети. Бу-ху е бухал, той излиза през нощта. Хо-хо е слон – акцентът е върху дългия му хобот. За него се знае, че е най-голямото животно в гората. Огромен е, не напада, защото не яде месо, но умее да се защитава и от него се плашат всички. Гру-гру е прасе, ми-ши е мишка, която с многочислената си поява предвещава смъртна опасност. Мо-ка е кафява рунтава мечка, обитаваща студените места. Ла-и е куче, което чунгите успяват да опитомят, той става домашен пазач и любимец. Грау, най-страшният враг на чунгите, е царят на гората, лъвът. От него се плашат всички. За него се досещаме от действията му, както и от характеристиката, която авторът му прави (Angelov 1984, p.16):

Грау беше красив. Грау беше страшен. Грау беше жесток и неумолим, когато беше гладен. Толкова силен и жесток бе този горд самоволен господар на пространната гора, че даже и добродушните хо-хо, които бяха едри колкото няколко грау наведнъж и можеха да го смачкат само с единия си крак, избягваха срещата си с него.

Накратко, действието в първия роман представя живота на героите животни в една хилядолетна гора. В нея действат законите на природата: сурови, жестоки, отмъстителни нрави, борба за оцеляване и победа. В нея по-смелият напада и побеждава по-страхливия, по-силният изяжда по-слабия и така си извоюва място в природата (Angelov 1984, p. 22):

В хилядолетната гора на грау владееше силата. По-силните животни изяждаха по-слабите, за да бъдат, на свой ред, изядени от други, още по-силни животни.

Основна грижа на обитателите на гората е да си осигурят храна и сигурен подслон, за да се защитят от враговете.

В началото на първия роман се запознаваме с двама герои, които се отличават от останалите и с това предизвикват интереса на другите, както и на читателя (Angelov 1984, p. 24):

По своя вид чунг и пома не приличаха на нито едно от животните, които населяваха гората. Така кое да е от тези животни имаше опашка, по-дълга или по-къса, а чунгите нямаха никаква опашка. Както всички чунги, и те се бяха родили без опашки и цяха да умрат без опашки. Никое от животните, които населяваха гората, не можеше да стои изправено на задните си крака и да хваща с предните си крайници.

Действието, както се очаква в един детско-юношески роман, е съпроводено с динамична фабула, много приключения и битки в тежката борба за оцеляване. Едно голямо наводнение става причина героите да променят навичките си, живота си и физическите си умения. Чунгите вече не се чувстват сигурни на дърветата, те не им дават сигурността, от която се нуждаят, и са принудени да слязат на земята (Angelov 1984, p. 49):

В един ден само земята даде на чунгите толкова много нови и приятни усещания, каквито дърветата не можеха да им дадат от раждането до смъртта им.

Животът на земята е свързан с нови усещания и носи нов опит. При един сблъсък с грау чунг го убива случайно с едно дърво и това става повод да научи една непозната дотогава функция на дървото. Освен да ражда плодове и да служи за катерене, то може да бъде и средство за защита. И чунгите дълго време няма да го изпускат от ръцете си.

Един голям пожар, предизвикан от светкавица, предизвиква истински катаклизъм в живота на героите от хилядолетната гора. Те са принудени да я напуснат, бягайки на север. А там ги чакат глад и студ. И нови, още по-страшни битки за оцеляване. Тук, станали родители за втори път, чунг и пома научават нови житейски уроци. Новата среда и новият климат, в който има непривични за тях студ и влага, ги принуждават да намерят своя нов дом в пещерите. Предизвикателствата на новия им дом и живот ще променят не толкова тях, колкото Новия чунг, техния наследник. Промените в климата и довелата до това миграция донасят познанието за това, че: дървото не е само храна и подслон, то може да бъде средство за защита и оръжие за самоотбрана; камъкът убива противника; кръвта на жертвата се пие, а месото се яде; кожата на убитото животно може да топли в непривично студените дни и нощи. Така романът отговаря по художествен път на въпроси, свързани с произхода на живота и на човека: защо организмови същества, по-стари от човека, не са развили мозък и не са станали по-разумни? През различни етапи от еволюцията се развиват нови организми, но не всички са подложени на мутация, а само тези от тях, които са попаднали в нови условия на живот. Т.е. новата околна среда е причина за еволюцията на видовете. А климатичните промени са един от най-важните фактори, довели до промяната в живота на чунгите. Или както твърди теорията на Дарвин, развитието се базира на естествения подбор, който осигурява приспособяването на организмите

към средата. Оцеляват по-младите и по-здравите, другите загиват. Или от старост, или в битка с по-силни от тях.

Темата е разгърната и доразвита във втората част на романа „Смелия чунг“. Чунгите отново се преселват на юг. Към страшните врагове, с които трябва да се бият, се присъединяват още по-големи – студът и гладът (Angelov 1984, p. 139):

Така вървяха ден след ден, месец след месец, година след година. Едно странно бягство, което никой чунг не съзнаваше ясно като бягство и през време на което те се раждаха, растяха, остаряваха и умираха. Голямата им група ту намаляваше, ту се увеличаваше, като всички ония, които се оказваха непригодни за тази нова, сурова действителност, изоставаха и умираха.

Новите условия довеждат героите до нови знания. Съзнанието им все още е първобитно, до новите открития достигат по емпиричен път (Angelov 1984, p. 154):

Пътят на това самосъзнание все още се давеше в стихията на първичните му инстинкти и в голямото многообразие на конкретните му представи и той продължаваше да съзнава ясно само онова, което виждаше и което беше в непосредствена връзка с нуждите му (б.м., Т.С.).

Във втората част на романа времето е съгъстено до степен да звучи фантастично, подобно на народната приказка. Но за разлика от приказката, времето е определено количествено чрез израстването на героите (Angelov, 1984, p. 201):

Мина време. През това време малката помичка израсна и на ръст стигна майка си.

Съгъстеното време внушава и материалистическата идея за качествените изменения в резултат на много количествени натрупвания (Angelov 1984, p. 285):

Между това дните се нижеха незабележимо. Както от паметивека, така и сега, без чунгите да го разберат, те се превръщаха в месеци, месеците се превръщаха в години, годините – в столетия. През всичките тия дни чунгите непрекъснато се изменяха... Така от голямата група на Смелия чунг се откъсваха на няколко пъти по-малки групи, но тя пак си оставаше голяма. Само че тя вече не приличаше да е същата група, тъй като ражданияте нови чунги имаха съвсем малко косми по тялото си, а техните деца пък се раждаха още по-безкосмени.

Кои събития предизвикват промяната у чунгите?

В науката има две основни тези за еволюционното развитие на видовете. Според последователите на Дарвин решаващо значение за филогенезата има наследствеността. Този подход дефинира развитието като увеличаване и намаляване или като повторение. В романа авторът на няколко места споменава как при непрекъснатото движение във времето и при преместването от едно място на друго чунгите ту намаляват, ту се увеличават. Повтарят се и новите признаци, но вече на едно по-високо ниво (например всяко следващо поколение е по-слабо окосмено от родителите си и това много се харесва от всички). Другата теза застъпва като основен фактор за еволюцията дейността подход.

Вторият роман „Смелия чунг“ е илюстрация на това как чрез ежедневен труд и усилия за справяне с предизвикателствата на новите условия чунгите от маймуни постепенно се превръщат в хора. От поколение в поколение те се развиват и нещата, които ги обединяват, постепенно избледняват и стават все по-малко от тези, които ги отличават (Angelov 1984, p. 285):

Така че от голямата група на Смелия чунг се откъсваха на няколко пъти по-малки групи, но тя пак си оставаше голяма. Само че тя вече не приличаше да е същата група, тъй като ражданиите нови чунги имаха съвсем малко косми по тялото си, а техните деца пък се раждаха още по-безкосмени.

Авторът на романа не отхвърля и ролята на наследствеността за мутацията на чунгите (Angelov 1984, p. 201):

Старите чунги например можеха да се пощят с пръстите на задните си крака, а Младата пома не можеше да хване с тях дори един клон. Тя се чудеше защо това е така с нея, и не можеше да знае, че всичко това дължи по малко и на Старата пома, и на Големия чунг, и на Кафявата пома, и на Смелия чунг. Всеки един от тях, пригаждал се към новите условия на живот, ѝ бе предал по нещо от измененията, които сам бе претърпял.

Както се вижда от примерите, внушението на романа е, че еволюцията на видовете е резултат от комбинираното въздействие на наследствеността и околната среда, като измененията в околната среда са водещ фактор и предпоставка за измененията в наследствеността.

Застанал на материалистически позиции, авторът на романа настойчиво поддържа тезата за дейността на подхода в обяснението на еволюцията. Чунгите са принудени от обстоятелствата да се местят от едно място на друго и при това движение те непрекъснато вършат неща, за да оцелеят, да победят враговете си и да подчинят природата на ежедневните си нужди. Сред най-важните нужди е прехраната. Природата на север е сурова, няма я хилядолетната гора с нейните плодни дървета. И героите се научават постепенно да задоволяват нуждата от храна с месото на убитите животни. Това е първата победа над природата (Angelov 1984, p. 146):

Защото при голямата оскъдица на плодове и сладки луковици, която търпяха от незапомнено време, месото на животните полека-лека бе станало главната им храна.

Промяната на климата става причина да се погрижат и за местообиталището си. Слезли от дърветата, където вече не са на сигурно място, те заживяват на земята. Но и там не е безопасно. Дебнат ги нови врагове, а по-страшен от всичко за тях е студът. Така те се научават да трупат камъни, за да се защитават от вятъра, а след това да се крият в случайно намерени пещери. Това място е по-топло, но и по-безопасно, защото ги закриля от страшната мо-ка. Създаването на този първи дом полага основите на първобитната култура на човечеството, за което чунгите няма как да знаят (Angelov 1984, p. 164):

Още никой от чунгите нямаше съзнание, че тия купчини камъни са първите паметници на земята, направени с една ясна и определена цел от същества, които бяха нещо повече от животни (б. м., Т. С.).

Истински триумф преживява семейството на Младата пома, третото поколение чунги в романа, което със задружни усилия успява да направи своята първа колиба от клони. И за да устоят на вятъра, да ги оплетат с повет (Angelov 1984, p. 294):

Така чунгите направиха своята първа колиба, която беше и първата колиба на земята.

Истинска революция в живота на чунгите предизвиква откриването на огъня. Един ден светкавица запалва едно дърво. Това предизвиква паника сред героите, кара ги да бягат, но те осъзнават постепенно, че срещу този невидим враг няма да помогне нито ръмженето, нито хвърлянето на камъни. Осъзнават, че огненото кълбо идва от небето. След един такъв пожар те намират опечени кри-ри и та-ма и осъзнават колко вкусно е опеченото месо. След това разбират, че догарящите факли ги топят, без да ги горят. Установяват, че в огъня могат да пекаат убитите животни и намерените плодни топки. След време, пак случайно, ще намерят горещ извор и ще разберат колко по-вкусно е свареното от суровото месо. Така се ражда готварското изкуство.

Друго важно откритие е колко полезна може да бъде корубата на една та-ма (костенурка). В нея могат да се събират плодни топки и да се носи вода. По подобие на нея създават глинена коруба, която да им служи за готвене.

Успяват да се научат да палят огън, като трият дървета едно в друго, а после и камъни. Откриват свойствата на кремъка да реже, пак по пътя на ежедневните си дейности (Angelov 1984, p. 261):

Забелязал това ново нещо, Голобедрения чунг повдигна вежди и удивено ококори очи в кремъка. Опипа острия му ръб с върха на пръстите си, подхвана един прерязан корен и пак опипа острия ръб на кремъка. В съзнанието му неволно се свързаха и някогашното му порязване, на което не бе обърнал тогава внимание, и разсичането на гри, и насичането на ивџд на малки парчета, и сегашното рязане на корени. Едва сега разбра той каква работа може да върши един кремък с много остри ръбове...

Следват ходенето на лов, което им осигурява сигурна прехрана; откриването на копачката, което ще им помогне в разкопаването на земята, защото вече няма да разчитат за това на ноктите си; познанието за водата, която мие лицето, сварява месото на убитите животни, но заедно с тези полезни дейности служи и за огледало.

Започват да вярват в слънцето, да му оставят парчета мръвки, да вярват, че то ги изяжда; да извършват ритуали в негова чест. Така поставят началото на религията (Angelov 1984, p. 299):

Веднага всички стават от земята, вдигат нагоре ръце и започват да се въртят около огъня, като подскачат и напяват ритмично:

– А-ла-ла, а-ла-ла, а-ла-ла!...

Осигурили си прехрана и подслон, чунгите все повече обръщат внимание и на външния си вид. Те харесват слабо окосменото си тяло; изправената осанка; започват да се кичат с клони от повет, увивайки ги около ръцете си; да използват кожата на животните за дрехи, които не само топлят, но и украсяват. Постепенно те стават различни от всички други животни, населяващи пространството около тях. И започват да предизвикват страх у тях. Всичко това те са постигнали благодарение на труда (Angelov 1984, р. 286):

Дълго бяха живели, много битки с много хищници бяха изкарали, голямо потомство бяха оставили. И какви ли не чудеса бяха видели, какво още не бяха научили! И бесни бури, и страшен глад, и копачки се бяха научили да си правят, и кремъчни ножове, и огън да добиват, и месо и плодове да пекат... Като никое друго животно те бяха познали що е труд – имаше ли още нещо ново да преживеят и научат?

Цялото това познание, основано на ежедневния труд, променя чунгите от животни в хора. Това променя завинаги не само външния им вид. То ги кара да мислят, да осъзнават случилото се и да му дават израз чрез звукове, които наподобяват човешката реч и служат за изпращане на информация до другите представители на вида; да проявяват хитрост и съобразителност; да изпитват чувства (Angelov 1984, р. 212):

Не, никое животно нямаше толкова ум и съобразителност! Положително чунгите бяха станали нещо повече и нещо по-друго от животно...

Овладеяването на природата и подчиняването ѝ от човеците в двата романа на Димитър Ангелов напомня романа на Даниел Дефо „Робинзон Крузо“ и това отдавна е забелязано от изследователите. Но в романите на двамата автори перспективата на света е обърната. Робинзон е умствено развит индивид. Плод на една епоха, издигнала в култ разума, той подчинява природата на своите нужди и прави това осъзнато. Докато героите на Димитър Ангелов обладават едно слабо развито първобитно съзнание. Те не подчиняват природата, а по-скоро се приспособяват към нея. И правят това не осъзнато, а чрез множество ежедневни дейности, които им позволяват да натрупат опит. Общото между героите на Дефо и Димитър Ангелов е в това, че те непрекъснато се трудят. Трудът помага на Робинзон да оцелее и да победи природата, а на чунгите – да се превърнат от маймуни в човеци.

В двата романа на Димитър Ангелов героите стигат до познание – за природата, за предизвикателствата, с които трябва да се справят и най-вече да опознаят себе си. А читателите да се запознаят по един забавен начин с една научна теория.

Посланията на двата романа не се свеждат само до теорията на Дарвин. Те учат малките читатели колко е важно да се трудиш. И колко е важно да го правиш заедно (Angelov 1984, p. 187):

Смелия чунг изви към тях очи и чудно досещане запърха в съзнанието му: та нали всички чунги живееха и се движеха все заедно, за да си помагат и защитават от големите и силни животни? Нали двама чунги биваха винаги по-силни от един чунг, а повече чунги биваха винаги по-силни от двама чунги?

Към днешна дата романите на Димитър Ангелов са актуални и с поставянето на една тема, ангажираща съзнанието ни все по-често – темата за климатичните промени и за възможностите на човешките индивиди да ги предскажат, овладеят или просто да се приспособят. Ще станем ли свидетели на климатична емиграция от страна на големи групи хора, подобно на чунгите, които напускат хилядолетната гора, подгонени от пожара, но се връщат на юг, уплашени от студа? Ще доведат ли промените в климата до развитие на съзнанието на хората на едно по-високо ниво? Ще станем ли повече човечи като героите на Димитър Ангелов?

ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВ, Д., 1984. *Когато човекът не беше*. София: Български писател.

АНГЕЛОВ, Д., 1984. *Смелия чунг*. София: Български писател.

КОНСТАНТИНОВА, Е., 1985. *Фантастика и съвременност*. София: Наука и изкуство.

ТОДОРОВ, Ц., 2009. *Въведение във фантастичната литература*. София: СЕМА-РШ.

REFERENCES

ANGELOV, D., 1984. *Kogato chovekat ne beshe*. Sofia: Balgarski pisatel.

ANGELOV, D., 1984. *Smelia Chung*. Sofia: Balgarski pisatel.

KONSTANTINOVA, E., 1985. *Fantastika I savremennost*. Sofia: Nauka I izkustvo

TODOROV, TS., 2009. *Vavedenie vav fantastichnata literature*. Sofia: SEMA-RSH

**KNOWLEDGE AND FANTASY IN THE NOVELS
“WHEN THE MAN WAS NOT” AND “THE BRAVE CHUNG”
BY DIMITAR ANGELOV**

Abstract. The paper focuses on two novels by Dimitar Agelov (“When the Man was not”, published in 1941, and “The Brave Chung”, published in 1953) that were defined as fantasy by literary critics. The novels are intended for children and teenagers, so the emphasis is as much on the fun intrigue as it is on a certain didactic idea. The paper comments on the problem of knowledge as a leading idea of the two novels. They present the life of several generations of monkeys which were named by the author chungs and poma. Under influence of hereditary factors, the environment and the changes of the climate the animals change into people. The main factor leading to this change is the characters start putting in the work.. Every day they do something to survive the fight with other animals, provide food, or adapt to nature. The paper examines the novels as an illustration of Darwin`s theory about the origin of species.

Keywords: children`s literature; fantasy; knowledge; adventure; Darwin`s theory about the origin of species

✉ **Dr. Tanya Stoyanova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000 – 0001 – 8475 – 9011

South-West University “Neofit Rilski”

66, Ivan Mihaylov St.

Blagoevgrad

E-mail: tadrag2001@swu.bg T